

https://doi.org/10.31516/2410-5325.062.14

УДК 130.2

Н. Є. Шолухо, кандидат культурології, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

natellaSh@gmail.com

http://orcid.org/0000-0001-8339-5615

ФЕНОМЕН ТІЛЕСНОГО БОЛЮ В КУЛЬТУРІ ПОВСЯКДЕННОСТІ (ЗА РОМАНАМИ КНУТА ГАМСУНА «ГОЛОД» І ТОМАСА БЕРНХАРДА «ХОЛОДНЕЧА»)

Висвітлено больовий досвід тілесності в культурі повсякденності на матеріалах романів Кнута Гамсуна «Голод» і Томаса Бернхарда «Холоднеча». Біль розглянуто як культурформуючу категорію, фізичний біль — як усвідомлення фізичних меж і психологічних можливостей суб'єкта. Голод (Гамсун) і холоднеча (Бернхард) досліджено як негативний досвід, що формує психоемоційну цілісність суб'єкта в культурі повсякденності. Останню визначено як зосередження активності суб'єкта. Концепції культури повсякденності, експліковані з творів обох письменників, показані як діаметрально протилежні. Модель культури повсякденності Гамсуна визначено як нестабільну через спрощення голоду до стану фізичного болю та усунення через практики фізичної праці. З'ясовано, що модель культури повсякденності Бернхарда є вивіреною та цілісною за формою, але деструктивною за змістом.

Ключові слова: *біль у культурі, культура повсякденності, суб'єкт, тілесність.*

Н. Е. Шолухо, кандидат культурологии, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ФЕНОМЕН ТЕЛЕСНОЙ БОЛИ В КУЛЬТУРЕ ПОВСЕДНЕВНОСТИ (ПО РОМАНАМ КНУТА ГАМСУНА «ГОЛОД» И ТОМАСА БЕРНХАРДА «СТУЖА»)

Освещено болевой опыт телесности в культуре повседневности на материалах романов Кнута Гамсуна «Голод» и Томаса Бернхарда «Стужа». Боль рассмотрена как культурформирующая категория, физическая боль — как фактор осознания физических границ и психологических возможностей субъекта. Голод (Гамсун) и стужа (Бернхард) исследовано как негативный опыт, который формирует психоэмоциональную целостность субъекта в культуре повседневности. Культура повседневности определена как средоточие активности субъекта. Концепции культуры повседневности, эксплицированные из произведений обоих писателей, исследованы как диаметрально противоположные. Модель культуры повседневности Гамсуна определена как нестабильная по причине упрощения в ней голода до состояния физической боли и ликвидации посредством практик физического труда. Выяснено, что модель культуры повседневности Бернхарда является выверенной и целостной по форме, но деструктивной по содержанию.

Ключевые слова: *боль в культуре, культура повседневности, субъект, телесность.*

N. Ye. Sholukho, Candidate of Culturology, Associate Professor, Kharkiv State Academy of culture, Kharkiv

THE PHENOMENON OF CORPORAL PAIN IN EVERYDAY LIFE'S CULTURE (FROM THE NOVELS BY KNUT HAMSUN «HUNGER» AND THOMAS BERNHARD «FROST»)

The relevance of the subject is predetermined by the need for filling the theoretical gaps in cultural science of corporeity and studying prospects of intellectual inheritance of Knut Hamsun and Thomas Bernhard in cultural science measurements.

The aim of article is to highlight corporeity in a mode of actual pain that acts as guarantee for the formation of everyday life's culture.

Research methodology. The methods of the comparative analysis, hermeneutic and semiotical approaches were applied; the analysed material was assembled into the aggregate picture by means of metatheoretic generalization.

Results. The article reveals painful experience of corporeity from the novels by Knut Hamsun «Hunger» and Thomas Bernhard «Frost». Pain is shown as a category that forms culture. The culture of the everyday life's culture is determined to be the center of the subject activity. The hunger (Hamsun) and the frost (Bernhard) are explored as a negative experience which forms psycho-emotional integrity of the subject in culture. The everyday life's culture of each subject is predetermined by the ontological principles of its outlook. Outlook models are established to be opposite through the hunger and the frost.

The material culture is shown to be the factor of the character's relation to life. The everyday life's culture predetermined by hunger is shown to be adjusting the subject to live, create, communicate with people and the nature, to be responsible for oneself and others. The everyday life's culture predetermined by the frost is shown to be adjusting the subject for destruction of social communications, divergence, destruction, and discharge by nature and society.

Novelty. The novels by Knut Hamsun «Hunger» and Thomas Bernhard «Frost» are studied in measurements of cultural science. The selected concepts of the corporeity are considered in the context of everyday life's culture.

Practical significance. Results of the research can be used for teaching humanitarian disciplines, special culturological and philosophy courses as well as for the research of everyday life's culture, issues of corporeity, pain in culture, material culture.

Conclusions. The model of Hamsun's everyday life's culture showed the instability through simplification of hunger to the physical pain condition. The model of Bernhard's everyday life's culture is more deliberate and holistic by form, but directed to self-destruction by contents.

Keywords: *corporeity, everyday life's culture, pain in culture, subject.*

Актуальність теми дослідження. Культурологічне осмислення повсякденності потребує вивчення такої складової, як тілесність. Концепція суб'єкта трансформувалася від гносеологічної до чуттєвої, тому долучила тілесність до наукових інтересів гуманітарного знання. Трагедії ХХ ст. зумовили філософсько-культурологічний аналіз болювого досвіду тіла у ХХІ ст. Тому дослідження болювого стану як ради-

кальної форми існування суб'єкта в культурі повсякденності потребує окремої уваги культурології.

Постановка проблеми. Перспективними для розроблення феномену болю як чинника конституювання в культурі повсякденності є літературні твори Т. Бернхарда, Ш. Бодлера, К. Гамсуна, І. Дюкаса, А. Рембо, Ж.-П. Сартра. Якщо творчий спадок Сартра досліджували представники різних дисциплін, то евристичний потенціал Т. Бернхарда й К. Гамсуна повною мірою не виявлений. Саме тому слід детальніше вивчити концепт тілесності, зумовленої болем у художніх світах Т. Бернхарда й К. Гамсуна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Літературний образ болю в науковій літературі вивчається у форматі стилістичних особливостей окремого автора або національної літератури, а не на матеріалі художніх образів, тому тяжіє до описовості й лінгвістичних викладок. Так, у праці І. Галуцьких (2015) тематика болю та мортальності розкрита на прикладах літератури, але не на образності, а на стилістичних особливостях англійської літератури. Водночас у філософському дискурсі теоретичні узагальнення є дещо декларативнішими й не надають фактологічного матеріалу, який наочно демонструватиме концептуалізацію тілесності в модусі болю. Зокрема Д. Кампер (2010) наголосив на візуалізації болю в медіапросторі, де біль набуває символічного виміру примусу, а тіло стає носієм інформації про досвід. Отже, культурологічні дослідження больового стану тілесності як інтегрованого в культуру повсякденності й такого, що зумовлює її, поки відсутні. Тому ця розвідка спрямована на заповнення означеної теоретичної прогалини.

Мета статті — осмислити тілесність у модусі болю як умову формування культури повсякденності. Для досягнення мети необхідно концептуалізувати тілесність у романах Т. Бернхарда та К. Гамсуна; простежити формування культури повсякденності як такої, що зумовлена тілесністю в модусі болю, та порівняти моделі культури повсякденності Т. Бернхарда й К. Гамсуна.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим для дослідження є визначення культури повсякденності як смислового обрамлення рецепції тілесності в модусах болю. На думку М. Лукова (200, с. 203), це явище слід розуміти як «увесь обсяг культури, актуалізованої в людській життєдіяльності <...> тут і тепер». Тобто культурою повсякденності є локус усіх практик суб'єкта, у синтезі соціального, психологічного, матеріального, природного аспектів буття.

Слід розмежовувати тіло як біологічні межі існування суб'єкта й тілесність як цілісну структуру, де тіло — не тільки форма, але й невід'ємний канал чуттєвої інформації, інструмент впливу на світ.

Мовні, емоційні, творчі, робочі, побутові практики суб'єкта можливі тільки завдяки тілу. Нерозривна психосоматична цілісність суб'єкта дозволяє йому конституюватися в просторі культури повсякденності.

Біль — чинник радикалізації існування суб'єкта, загострює чуттєвий досвід, формує світоглядні настанови. Культура повсякденності, відтак, набуває статусу похідної від досвіду болю.

Переорієнтація наукової уваги культурологічного знання до візуальної культури як чільної ознаки культуротворчих процесів XXI ст. потребує вивчення не лише явищ культури повсякденності як феноменологічної даності, але й їх кодифікації в образах. За словами Г. Дебора (1999, с. 13), «усе життя суспільств, у яких панують сучасні умови виробництва, проявляється як неосягнене нагромадження спектаклів. Усе, що раніше переживалося безпосередньо, тепер уявляється в образі». Образність, відтак, стає складовою структури тілесності. Те, як візуально, аудіально, вербально, пластично зображено біль, інтегрується в тілесність і доповнює психосоматичний вимір новим — образним. Тому експлікація образів тілесного болю, зокрема в романах Т. Бернхарда й К. Гамсуна, та екстраполяція їх на проблемне поле культури повсякденності є перспективними напрямками досліджень з культурології.

Голод у романі К. Гамсуна та холоднеча в романі Т. Бернхарда стали базовими больовими станами суб'єктів: інтенсивне негативне відчуття було не лише фізичним, але й психологічним, зумовило поведінкові моделі, повсякденні практики, мистецтво, комунікацію в просторі культури. Біль, спровокований голодом або холоднечею, забезпечив існування суб'єкта як психоемоційної цілісності. Усвідомлення себе в просторі й часі, свого призначення, меж фізичного існування відбувалося через біль.

Концептуалізація тілесності в обох романах апелює до больового стану як радикальної форми існування суб'єкта. Загострення чуттєвого досвіду, інтелектуальної роботи, творчості, повсякденних потреб здійснювалося через тілесний біль. Крім того, біль синтезував розрізнені складові культури повсякденності суб'єктів у цілісну модель. Практики культури повсякденності визначаються як похідні від болю.

Існування суб'єкта в модусі болю, відтак, стало глибинною інтенцією культури повсякденності в романах К. Гамсуна й Т. Бернхарда. Серед практик культури повсякденності маркерами ідентифікації суб'єкта в больовому стані вважаємо такі: зв'язок із природою, матеріальна культура, міжсуб'єктна комунікація, мистецтво, категорії життя й смерті.

Розгляд культури як простору взаємодії суб'єкта й природи дозволяє визначити ознаки налаштованості або протиставлення суб'єктом себе стосовно всесвіту. Настороженість або доброзичливість, сприйнят-

тя себе як частини всесвіту або заперечення зв'язків із ним, споглядання пейзажів або відсутність інтересу до них — за такими практиками культури повсякденності можна визначити інтегрованість або відстороненість суб'єкта.

У романі К. Гамсуна паркові, лісові й урбаністичні пейзажі описано із захопленням. Герой милується видами з вікна та під час прогулянок, які є джерелом поповнення сил. Природа цікавить молодого письменника в усіх проявах — від сонячного теплого дня до холодної ночі й дощу, коли треба ночувати в лісі просто неба, адже немає грошей на оренду житла. Ілюстративними в сенсі позитивного ставлення до природи є такі слова: «Я сперся на підвіконня й подивився вдаль. Без сумніву, день буде погожий. Настала осінь, дивовижна, прохолодна пора, усе змінюється, квітне, в'яне. На вулицях уже піднявся шум, він манить мене вийти з будинку» (Гамсун, 2017). Тобто суб'єкт виявляє бажання взаємодії з всесвітом, сприймає себе як частину природи, яка є для нього красивою, зрозумілою, впорядкованою його свідомістю.

Натомість у романі Т. Бернхарда подано нестандартний образ австрійської природи. Замість очікуваних буколічних пейзажів простежується негативне ставлення до природи, де взагалі немає красвидів. Замість захопленого споглядання та бажання єдності із природою поведінка художника продемонструвала навіть не насторогу до стихії природи, а повне несприйняття й визначення природи як джерела болю: «Є певний больовий центр, з якого походить усе... Цей центр болю — у центрі самої природи. Природа будується на багатьох центрах, але переважно на больовому. Він, як і інші центри природи, будується на надболеві, він стоїть, можна сказати, на монументальному болю» (Бернхард, 2017). Суб'єкт як продукт природи, відтак, успадковує від неї досвід болю. Навіть повне відмежування неспроможне захистити від болю, тому біль — це природний стан суб'єкта.

Проте щоденні практики героя роману передбачали тривалі прогулянки лісом, опис яких нагадував акт самознищення, спрямований на фізичне та психічне виснаження: «Він спирався на палицю, якою сам себе підганяв, викликаючи асоціації з перегоном скота, але при цьому був і погоничем, і палкою, і забійною худобою водночас» (Бернхард, 2017). Зооморфна метафорика в негативному сенсі дозволяє відзначити негативне ставлення суб'єкта не тільки до природи, але й до самого себе.

Визначення героєм світу дикої природи як візуалізацію підсвідомого в людині засвідчує паралелі між прогулянками в лісі та психоаналізом, тільки без лікувального ефекту, як занурення у власну психологічну патологію. Фізичний біль під час прогулянок доповнювався психологічним дискомфортом на фоні альпійських пейзажів.

Матеріальна культура для героїв обох романів — не тільки речова складова культури повсякденності й відбиття їх уміння створювати психологічний комфорт. Спільним місцем зображення побуту в романах є занедбаність, бідність, примітивність інтер'єрів винайманих героями кімнат, а також мінімальна кількість речей особистого вжитку — книги, одягу, засобів гігієни. Зокрема герой Гамсуна в кімнаті, де вогнище та лампа з'являлися рідко через фінансові проблеми, клав на ніч під себе змоклі під час дощу шкарпетки, щоб хоч якось їх зігріти. Власну кімнату герой ототожнював зі старою труною, де навіть не було замка на вхідних дверях. Незважаючи на те, що герой був представником світу мистецтва, його турбувало незручне побутове становище. Натомість він мав улюблене червоне крісло-гойдалку, у яке сідав після складного дня або стресової ситуації. Контакт з речами визначав для суб'єкта межі його тіла, контури тілесності, дозволяв інтегруватись у простір культури повсякденності в матеріальному вимірі. Матеріальна культура, відтак, не знецінювалася за умов існування суб'єкта в модусі голоду, а вписувалася в межі його свідомості як допоміжний засіб конституювання себе в культурі повсякденності.

Герой Бернхарда в практиках культури повсякденності нехтував матеріальною культурою. Яскравий приклад ненависті до власних речей — опис носіння одного й того ж піджака протягом багатьох років: «Мій артистичний піджак... — матеріалізований крах. Знімаючи його, я звільняюся від цього краху» (Бернхард, 2017). Піджак нагадував про молодість, перспективи, плани на життя й мистецтво, але через те, що жоден задум не здійснився та герой відчував розчарування, піджак викликав негативні емоції, але герой продовжував його носити. Речі були репрезентацією ненависті суб'єкта до самого себе та світу. Матеріальна культура ставала для суб'єкта джерелом посилення больового модусу тілесності.

Міжсуб'єктна комунікація героїв ілюструє розбіжності між їх світоглядними програмами та моделями культури повсякденності, які ґрунтовані на базових почуттях голоду та холоднечі. Герой Гамсуна потребує спілкування, порядного ставлення до людей та зворотної реакції від них. Важливим у комунікаційній моделі молодого письменника є те, що спровокована голодом поведінка не ставала девіантною, він ніколи не намагався обманути, украсти їжу з магазину, не сплатити рахунок за обід або проживання в кімнаті. Так само порядно герой поведився з жінками — умів закохуватися, мріяти, описувати дівчину з перебільшенням її позитивних рис: «Красива? Та вона прекрасна, спокусливо ніжна!... Вона, скажу я вам, небесне створіння, вона подібна до казки» (Гамсун, 2017). Голод, відтак, не притупляв, а підсилював етичну складову практик суб'єкта культури повсякденності.

Навпаки, герой у романі Бернхарда негативно відгукувався про людей, не мав потреби з ними спілкуватися, мати друзів, сім'ю. Але, отожнюючи людей з тваринами, з усім ганебним і низьким, на що здатна природа, він не претендував на власне привілейоване становлення. Навпаки, описуючи моральне та фізичне каліцтво, персонаж роману визнавав і за собою такі ознаки та вмів милуватися недосконалістю людства: «Скажу вам чисту правду: вишукане в людях завжди було мені гидким... Протягом усього життя часом тону в простонародному брудному світі. Я завжди відчував себе його частиною... Коли був бідним, я був ще людиною, якій здавалося, що вона чогось варта, навіть якщо я жив у бруді й сам був брудним» (Бернхард, 2017). Таким чином, холодна нечужорідність як модус існування тілесності підсилювала естетичну складову й дозволяла суб'єктові сприймати взаємини за допомогою категорії піднесеного — того, що може приваблювати страхітливими формами.

Мистецтво в романах К. Гамсуна й Т. Бернхарда є візуалізацією світоглядних настанов героїв у художній образності. Зміст і стильові особливості літературних творів героя Гамсуна та картин героя Бернхарда невідомі. Авторська увага спрямована на ставлення героїв до їх творчих пошуків. Поведінка героя роману Гамсуна демонструвала становлення авторського стилю, звертання до різних літературних форм. Рефлексія героя про власний психологічний стан, у якому він перебував під час творчості, дозволяє порівняти його з екзальтованою поведінкою шамана під час виконання ритуалу, що супроводжувалося зміною відчуття часу й простору, ігноруванням повсякденних практик. Голод утамовувався мистецтвом: «Мені варто було пам'ятати про їжу, але я постійно забував» (Гамсун, 2017). Ейфорія, піднесений стан після сеансів літературної творчості надавали впевненості щодо перспективності письменництва як життєвого шляху. Таким чином, мистецтво слугувало чинником зміни модусу буття суб'єкта в культурі повсякденності.

Герой роману Бернхарда, ненавидячи себе, всесвіт і людство, мистецтво визначив як змертвілу форму практики в культурі повсякденності: «Художники, митці — ці діти мінливості, едемської безсоромності, улюбленці розпусти... Я не хочу більше мати справи з художниками і мистецтвом — величним мертвонародженням, найграндіознішим зі всіх викиднів» (Бернхард, 2017). Утіленням ідеї героя про мертво мистецтво стало спалення власних картин. Розчарування в мистецтві — логічне продовження негативного ставлення героя до життя. Отже, мистецтво відобразило буття суб'єкта як тілесності в модусі болю.

Категорії життя та смерті в романах К. Гамсуна й Т. Бернхарда є критеріями загальних світоглядних позицій героїв. Налаштованість на життя молодого письменника в романі К. Гамсуна, докори сумління

стосовно вчинків, які він змушений був робити через відсутність грошей, зумовили зміну діяльності — герой залишив письменництво й записався юнгою на корабель. Окрім екзистенційної драми цього вчинку, слід указати на змістову редукцію категорії голоду — від онтологічного до антропологічного рівня, від фундаментального світоглядного стану до фізіологічного почуття. Проте саме за таких умов герой виявив власну життєву позицію. Психосоматична цілісність, відтак, утримується без радикального стану болю — тільки на підставі мотивування, цілеспрямованості, бажання позбавитися негативного почуття. Існування тілесності в модусі голоду трансформувалося в нормований стан, який супроводжується повсякденними практиками, відстороненими від мистецтва.

Герой роману Т. Бернхарда впорядкував власну світобудову через моральність. Ненависть до всесвіту, людей, себе, власної творчості спричинили суїцид. Цей вчинок став логічним фіналом моделі культури повсякденності, яка продемонструвала свої цілісність, проте її головна ідея постала як деструктивна. Суб'єкт у культурі повсякденності був орієнтований на самознищення через існування в модусі холоднечі. Психосоматичну цілісність, таким чином, збережено не позбавленням, а посиленням больового стану. Відмова від мистецтва набула продовження у відмові від життя.

Висновки. Біль у романах Т. Бернхарда й К. Гамсуна постав як концепт формування психоемоційної цілісності та самоусвідомленого буття. Культура повсякденності зумовлена больовим станом суб'єкта в екзистенційному вимірі — не як фізична патологія, а як передумова світогляду. Моделі культури повсякденності, експліковані з художніх світів Т. Бернхарда й К. Гамсуна, виявили певні відмінні ознаки. Голод (Гамсун) зумовив життєстверджуючу модель, руйнація якої відбулася через редукцію модусу болю до фізичного стану. Холоднеча (Бернхард) забезпечила цілісну модель, спрямовану на самознищення суб'єкта. Візуалізація тілесності в модусах болю за допомогою виражальних засобів літератури вможливила моделювання культури повсякденності як похідної від радикальних станів суб'єкта.

Перспективами подальших досліджень з проблеми тілесності в модусі болю як умови формування культури повсякденності є розширення семантичного діапазону радикальних станів існування суб'єкта. Концептуалізація насолоди та втоми за романами Т. Бернхарда й К. Гамсуна сприятиме збільшенню евристичних можливостей культурології з вивчення соматичного виміру буття.

Список посилань

Бернхард, Т. (2017). *Стужа*. Взято из <http://www.rulit.me/books/stuzha-read-267043-1.html>

- Галуцьких, І. (2015). Еротизм та моргальність людського тіла в текстовому відображенні художньої тілесності в англійській літературі постмодернізму. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Філологія. Мовознавство*, 241, 31–35.
- Гамсун, К. (2017). *Голод*. Взято из http://loveread.ec/read_book.php?id=36118&p=1.
- Дебор, Г. (1999). *Общество спектакля*. Москва: Логос.
- Кампер, Д. (2010). *Тело. Насилие. Боль*. Москва: Издательство Русской христианской гуманитарной академии.
- Луков, М. (2005). Обыденная культура и культура повседневности. *Высшее образование и мировая культура*, 3, 199–204.

References

- Bernhard, T. (2017). *Frost*. Restored from <http://www.rulit.me/books/stuzha-read-267043-1.html>. [In Russian].
- Galutskykh, I. (2015). Eroticism and morality of the human body in the textual representation of artistic flesh in the English literature of postmodernism. *Scientific works of the Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex. Series: Philology. Linguistics*, 241, 31–35. [In Ukrainian].
- Hamsun, K. (2017). *Hunger*. Restored from http://loveread.ec/read_book.php?id=36118&p=1. [In Russian].
- Debord, G. (1999). *Society of the play*. Moscow: Logos. [In Russian].
- Camper, D. (2010). *Body. Violence. Pain*. Moscow: Publishing House of the Russian Christian Academy of Humanities. [In Russian].
- Lukov, M. (2005). Everyday culture and the culture of everyday life. *Higher education and world culture*, 3, 199–204. [In Russian].

Надійшла до редколегії 12.07.2018 р.